

Bachekhani in Folk literature*

Moslem Nadalizadeh ¹ | Hassan Zolfaghari ²

Abstract

The term "Bachekhani" has two uses in folklore, firstly in Maktabkhaneh literature and secondly in Ta'zieh or Shabiye Khani. Bachekhani, in Maktabkhane terms, is related to the collection of lithographic and illustrated books that were written for children in the Qajar period. Many of their writings were used in schools and became known as "Bachekhani". These books are mostly booklets like small volumes without covers, cheap and in small pieces were printed for children to study. Bachekhani in Taziyr terms is related to the role-playing of children in Ta'zieh ceremonies; whether in the role of Ahl al-Bayt children or in the role of Ashqiyya (enemies) children, many works have been published about the concept and history of reciting as well as Maktabkhaneh literature. This type of research should be based on the mentioned texts the field of home school literature is more, the works are focused on the publication of related texts and

* Article history:

Received 16 January 2023

Received in revised form 7 October 2023

Journal of Iranian Studies, 22(43), 2023

Accepted 25 September 2023

Published online: 9 August 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Assistant Professor of Persian language and literature at Ahl-al-bayt international university, Tehran, Iran. Email: nadalizadeh@abu.ac.ir
2. Professor of Persian language and literature at Tarbiat modarres university, Tehran, Iran. Email: zolfagari_hasan@yahoo.com

works less research has been done in its different dimensions on the topic of Bachekhani in Ta'zieh. Maktabkhaneh literature - no independent research has been done so far and it has only been published in works while dealing with other topics, there is also a reference to the role-playing of children in ta'zieh gatherings it is called "Bachekhani ". In Ta'zieh ceremonies, the singers of the group of "Movafeghan" were chosen from among the children with good voice. The parents of these children were either reciters themselves or from the fans of the Ahl al-Bayt and the audience and those who were interested in the art of ta'zieh. Any shortcoming in teaching children the correct rhythms, and gestures could disrupt the order and reduce the effectiveness of the live performance of Ta'zieh, so the training of children's singers has been carried out in a very serious process. The costume of the singers in ta'zieh ceremonies is simple, except for some roles, so that many of the audience of ta'zieh can present their children by wearing such simple clothes under the title "children in ta'zieh ceremonies ". These children who do not have a prescription such as "Agha ya Hossein" and "Amoo Al-Atash" participate in creating atmosphere and portraying the heartbreaking scenes of exile, captivity and oppression of the Ahl al-Bayt. The effect of the presence of children and the correct and poignant performance of the related versions was so great that even non-Muslim audiences were affected. One of the first roles that children learn and perform in ta'zieh ceremonies is Shabiye of "Hazrat Sakina", the daughter of Imam Hussain. This role is given to a ten-year-old. Although there are not many poems related to the *Shabiye* of Hazrat Sakina in the mentioned gatherings, the impact and passion of these poems will never be forgotten by the audience.

Abdullah bin Hassan, the nephew of Imam Hussain, was a child of about ten-year-old who, in the last moments of the Imam's life, came out of the tents and ran to him and put his hand against the sword of

one of the soldiers of Umar ibn Saad shielded and died in Imam's arms. The *Shabiye* of Abdullah bin Hassan is usually performed by seven-to-twelve-year-old boys. After his martyrdom, the pieces of the Shroud of Abdullah bin Hassan are distributed among the faithful audience of Taazieh for blessing.

It shows the captivity and martyrdom of Muhammad and Ibrahim, the children of Moslem ibn Aqeel, after the martyrdom of their father in Kufa. The children who perform Ta'zieh in the role of Moslem children are usually less than twelve years old and sing most of their poems in harmony with each other. And they have learned to shed tears while reciting.

In the historical and narrative sources of Shia for centuries, the name of Hazrat Ruqayyah - the daughter of Imam Hussain - has not been mentioned and the story of the death of that young child in Sham became more famous during the Qajar period. At the same time, the death ceremony of Hazrat Ruqiya in the ruins of Sham is one of the most painful

The congregations are Ta'ziyeh and usually children under seven years of age play this role. Roles such as Ahu (episode of martyrdom of Imam Reza) son of Harith (episode of martyrdom of the children of Moslem), Muhammad son of Hani (episode of martyrdom of Moslem bin Aqeel), Hodhod (episode of martyrdom of Hazrat Soleiman) and Ali bin Hor ibn Yazid Riahi Martyrdom Assembly of Imam Javad (episode of Martyrdom of Imam Reza) and the like. Another point is that the children sometimes chant Taziye alone, for example, Hazrat Ruqiya, the son of Hani, Hazrat Sakina, etc., and sometimes they play a role in pairs, such as Muslim children in the episode of Martyrdom of Muslim Ibn Aqeel or Zainab's children in the old assemblies and or Hasanain and sometimes they chant or whisper a poem in groups, such as Ahl al-Bayt in the Sham People market (Bazare Alhe Sham), the first list of Bachekhani books in another sense, which is the

subject of this article, includes 47 titles, which are under the name of the list "Haj Musa Tajar of Tehran" is included in the appendix of the book "Gajineh Neshat" - authored by Mirza Abdul Wahab Neshat Esfahani - and according to the announcement of the Iran newspaper, No. 575, Thursday, 15 Rabi' al-Thani 1282 AH). This list contains the names of 320 Persian books and 14 Arabic books in five groups, one group of which is Bachekhani books. At the same time, the number of Bachekhani books based on the list of Iranian school literature books is 70 titles. In this article, the complete list is included. Bachekhani books have been introduced.

Keywords: Folk literature, Bachekhani , Taazieh, Maktabkhaneh.

How to cite: Hassan Zolfaghari., Moslem Nadalizadeh., (2023). Bachekhani in Folk literature. *Journal of Iranian Studies*, 22(43), 309-333. <http://doi.org/10.22103/JIS.2023.20887.2438>

بچه‌خوانی در ادبیات عامه *

دکتر مسلم نادعلی زاده^۱

دکتر حسن ذوالفقاری^۲

چکیده

بچه‌خوانی اصطلاحی است مربوط به دو حوزه ادبیات عامه: تعزیه (شبه‌خوانی) و ادبیات مکتب‌خانه‌ای. در تعزیه کودکانی که در نقش‌هایی همچون طفلان مسلم، سکینه و رقیه شبه‌خوانی می‌کنند، اصطلاحاً بچه‌خوان نامیده می‌شوند و در ادب‌ات مکتب‌خانه‌ای نیز منظور از بچه‌خوانی، کتاب‌هایی است که برای آموزش کودکان در دوره قاجار و اوایل پهلوی به صورت منظوم و مثنوی تألیف می‌شده است. در این مقاله، پس از تبیین این اصطلاح در تعزیه و ادبیات مکتب‌خانه‌ای، به ابعاد مختلف موضوع پرداخته و کوشش شده است تا جوانب مختلف مسئله، جستارگشایی شود. با این هدف، شیوه آموزش و تربیت کودکان در شبه‌خوانی به منظور ایفای نقش‌های گوناگون و نیز منابع و مواد درسی در مکتب‌خانه‌ها بررسی می‌شود. پیش از این درباره بچه‌خوانی، صرفاً اطلاعاتی پراکنده وجود داشته است و مقاله حاضر، از حیث پرداختن مستقل به این موضوع، اهمیت دارد. روش تحقیق در این نوشتار، توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و سندپژوهی است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات عامه، بچه‌خوانی، تعزیه، مکتب‌خانه.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۰۳

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۰/۲۶

DOI: 10.22103/JIS.2023.20887.2438

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۲، شماره ۴۳، شهریور ۱۴۰۲، صص ۳۰۵-۳۲۹

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دپارتمان زبان دانشگاه بین‌المللی اهل بیت (ع)، تهران، رایانامه: nadadlizabeth@abu.ac.ir

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، رایانامه: zolfagari_hasan@yahoo.com

۱. مقدمه

اصطلاح بچه‌خوانی در فرهنگ عامه، دو کاربرد دارد: یک بار در ادبیات مکتب‌خانه‌ای و بار دیگر در تعزیه یا شبیه‌خوانی. بچه‌خوانی در اصطلاحات مکتب‌خانه‌ای، مربوط به مجموعه کتاب‌های چاپ سنگی و مصوری است که در دوره قاجار برای کودکان نوشته می‌شد و به علت کاربرد بسیاری از آن‌ها در مکتب‌خانه‌ها به «بچه‌خوانی» شهرت یافت. این کتاب‌ها بیشتر کتابچه‌هایی جزوه‌مانند، کم‌حجم، بدون جلد، ارزان و در قطع کوچک بودند که برای مطالعه بچه‌ها چاپ می‌شده است.

بچه‌خوانی در اصطلاحات شبیه‌خوانی، مربوط به نقش‌آفرینی کودکان در مجالس تعزیه است؛ خواه در نقش اطفال اهل بیت (ع) و خواه در نقش کودکان اشقیا. بنا به گفته شهیدی: «کودکان و نوجوانانی را که در تعزیه‌ها شبیه اطفال می‌شدند، چه دختر و چه پسر، و چه از اولیا یا اشقیا، «بچه‌خوان» می‌نامیدند. برای سن بچه‌خوانی حد نصاب معینی وجود نداشت. از سن پنج، شش سالگی تا پانزده، شانزده سالگی، در صورت داشتن هوش و استعداد، می‌توانستند بچه‌خوان شوند» (شهیدی، ۱۳۸۰: ۳۳۰). به نظر می‌رسد در کنار انتشار متون باقی‌مانده و کمتر شناخته و دیده شده، باید به پژوهش در ابعاد مختلف منابع ادبیات عامه پرداخت. به بیانی دیگر، هم تصحیح و انتشار متون گذشته مورد احتیاج است و هم بررسی نقادانه آن‌ها بر مبنای اصول پژوهش.

۱-۱. پیشینه و روش تحقیق

درباره مفهوم و تاریخچه شبیه‌خوانی و نیز ادبیات مکتب‌خانه‌ای تا کنون، آثار متعددی منتشر شده است. بیشترین آثار منتشر شده در خصوص تعزیه، مربوط به نسخه‌های تعزیه بوده است که هرگونه پژوهشی باید مبتنی بر متون یاد شده صورت گیرد. در زمینه ادبیات مکتب‌خانه‌ای نیز بیشتر آثار، به انتشار متون مربوط، معطوف بوده و آثار کمتری به پژوهش در ابعاد مختلف آن پرداخته است. در موضوع بچه‌خوانی در تعزیه و ادبیات مکتب‌خانه‌ای تا کنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته و صرفاً در آثار منتشر شده، ضمن پرداختن به موضوعات دیگر، اشاره‌ای هم به نقش‌آفرینی کودکان در مجالس تعزیه با عنوان

«بچه‌خوان» شده است. برای مثال، عنایت‌الله شهیدی در اثر معروف خود به نام «پژوهشی در تعزیه و تعزیه‌خوانی از آغاز تا پایان دوره قاجار در تهران» (۱۳۸۰) مطالب اندکی را به تعریف بچه‌خوانی و نوع پوشش بچه‌خوانان اختصاص داده است. به همین ترتیب، محمدحسین ناصربخت در کتاب «نقش پوشی در شبیه‌خوانی» (۱۳۸۶) و اسماعیل مجللی در «شبیه‌نامه» (۱۳۹۷)، به صورتی بسیار مجمل به موضوع بچه‌خوانی در تعزیه پرداخته‌اند.

میرزا عبدالوهاب معتمدالدوله معروف به نشاط اصفهانی (۱۲۴۴-۱۱۷۵ هـ.ق) فهرستی از کتاب‌های روزگار خود را به عنوان کتاب‌های بچه‌خوانی معرفی کرده است (نگگ، حسینی، ۱۳۸۸: ۹۶-۸۷). علی کاشفی خوانساری نیز در مطلبی مختصر، به موضوع بچه‌خوانی در ادبیات مکتب‌خانه‌ای قرن سیزدهم پرداخته است (رک. کاشفی خوانساری، ۱۳۸۰: ۸۵-۸۱ و ذوالفقاری، ۱۳۹۱). مدخل «بچه‌خوانی» نیز در دایره المعارف بزرگ اسلامی، نوشته حسن ذوالفقاری، به توضیح مختصر این مفهوم در یکی از دو کاربرد یادشده در دوره قاجار پرداخته است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. بچه‌خوانی در تعزیه

در مجالس تعزیه، بچه‌خوانان گروه موافق از میان کودکان خوش‌صدا انتخاب می‌شدند. والدین این کودکان، یا خود شبیه‌خوان بودند و یا از محبان اهل بیت (ع) و مخاطبان و علاقه‌مندان هنر تعزیه. معین البکا پس از شناسایی کودکان مستعد، به آموزش آنان در کنار سایر شبیه‌خوانان می‌پرداخت و از نسخه‌های کوتاه‌تر آغاز می‌کرد. حسینعلی‌خان نکیسا (۱۲۵۸-۱۳۵۵ هـ.ش)، از استادان به‌نام آواز سنتی و از تعزیه‌خوانان تکیه دولت، در خصوص فرآیند آموزش بچه‌خوانان برای کسب آمادگی جهت شبیه‌خوانی در دوره قاجار، چنین می‌گوید:

«پس از آن که در جوانی از زادگاه خود تفرش عراق به طهران آمدم، مرا تحت تعلیم هنرمند، خواننده و استادی به نام میرزا بابا قرار دادند و غیر از من جوانان دیگری هم تحت تعلیم او بودند.

ما هریک زانو به زانوی استاد در مجالس او می‌نشستیم و استاد چند قلم نی میان انگشتان ما قرار می‌داد و پنجه دست ما را در دست خود می‌گرفت و به تعلیم آواز و گوشه‌های موسیقی مشغول می‌شد. مطلب مورد تعلیم را می‌خواند و ما تکرار و تقلید می‌کردیم و اگر از حدود مطلب خارج می‌شدیم یا تحریر بی‌جا و کم و زیر می‌دادیم و یا شعر و آواز را آن‌طور که او خوانده بود، درست تکیه و سکوت و حالتش را ادا نمی‌کردیم، دست ما را می‌فشرد و این تنبیه به قدری دردناک بود که ناگزیر از توجه و دقت بودیم که مبادا اشتباهمان تکرار شود و گرفتار تنبیه مجدد شویم و به این ترتیب بود که دستگاه و آواز و گوشه‌های موسیقی ملی را با ضابطه صحیح، آن‌طور که لازمه هریک در این سخن بود، می‌آموختیم» (مشحون، ۱۳۵۰: ۳۸).

ناصریخت در این باره می‌نویسد: «نوآموزان همواره تحت تأثیر شبیه‌خوانان پیش‌کسوت بوده و هستند. شبیه‌خوانان تازه‌کار در کنار شبیه‌خوانان پیش‌کسوت‌تر با قراردادهای و اصول و قواعد این کار [تعزیه] آشنا شده و به تناسب استعدادها و توانایی‌های خویش پس از مدتی در «نقشی خاص» تثبیت می‌شوند. در قدیم - اگر سیر اصولی آموزش شبیه‌خوانی را در نظر داشته باشیم - تربیت شبیه‌خوان از کودکی آغاز می‌گردید و یک شبیه‌خوان کارآمد باید از «بچه‌خوانی»، که معمولاً ایفاگر نقش یکی از کودکان اولیا هستند، و حتی قبل از آن با ایفای نقش‌های بدون کلامی چون «جن» و «فرشته» و «حوری» (برای عادت به صحنه) شروع می‌کرد» (ناصریخت، ۱۳۸۶: ۱۱۹-۱۱۸).

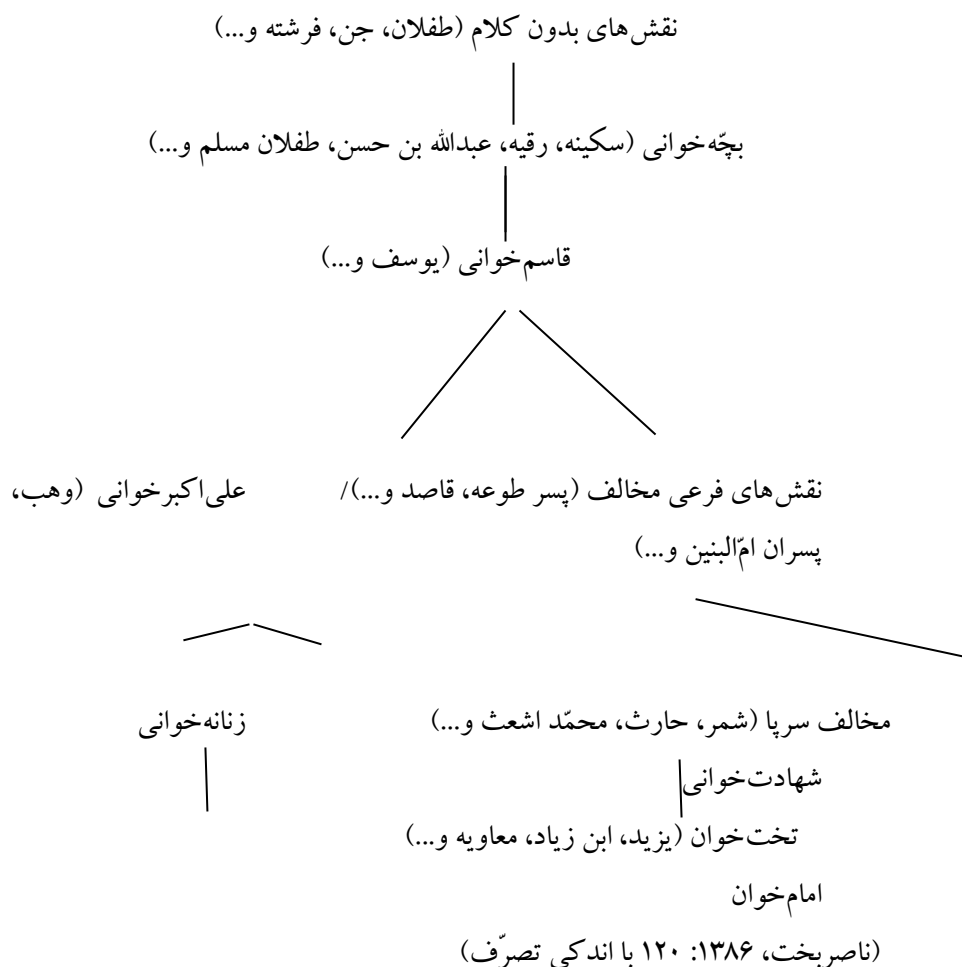
هرگونه کوتاهی در آموزش صحیح نغمات، اشعار و حرکات به کودکان، می‌توانست موجب برهم خوردن نظم و کاهش تأثیرگذاری اجرای زنده تعزیه گردد، لذا آموزش بچه‌خوانان در روندی کاملاً جدی صورت می‌گرفته است:

«آموزش‌های استادان، که معمولاً پدر طفل (که خود از شبیه‌خوانان بود) یا سرپرست گروه (شبیه‌گردان) و سپس دیگر اعضای گروه به فراخور نقش و تجربیاتشان بودند، شامل «نحوه خواندن»، «نوبت خواندن»، «تحریر صدا»، «آهنگ‌ها و گوشه‌های آوازی»، «حالات چهره و حرکات و اعمال نقش‌ها» در مجالس گوناگون بود و به شکل توأمان «نظری -

عملی» در حین کار داده می‌شدند و سخت‌گیری در این آموزش هم‌زمان چنان بود که کوچک‌ترین تخطی از قرارها مورد مؤاخذه استاد در حین آموزش و شبیه‌گردان استاد در حین اجرا قرار می‌گرفت و البته در طول این مسیر، بی‌شک عده‌ای که دارای استعداد، علاقه و پشتکار کمتری بودند، به سوی نقش‌های فرعی و سپس حذف از مسیر رانده می‌شدند.» (همان: ۱۲۱-۱۲۰).

شهیدی در این باره می‌نویسد: «بچه‌خوانان از هر سنجی که بودند و هر نقشی که داشتند، اشعار را با آهنگ و آواز می‌خواندند و گاهی قرینه‌خوانی‌ها را نیز رعایت می‌کردند. مثلاً دختر یزید در تعزیه «بازار شام»، و یا یکی از پسران عمر بن سعد در تعزیه «خر» که مشوق رفتن پدر به جنگ امام است، گفتگوهایشان با آواز است و مانند اشقیا با فریاد خشن و اشتلم گفتگو نمی‌کنند. بچه‌خوانان آهنگ‌ها و مایه‌های آواز را بیشتر به شیوه «ضربی» و «نیمه‌ضربی» می‌خواندند تا حالت نوجوانی و کودکانه خود را بهتر بنمایانند. بچه‌خوانانی که بسیار خردسال بودند، گهگاه شعر را بدون آهنگ می‌خواندند، تا بتوانند حالت خردسالی خود را بهتر نشان دهند. مثلاً در تعزیه «شهادت [حضرت] عباس(ع)» و «شهادت امام» گفتگوی رقیه با امام(ع) و عباس(ع) با بیانی ساده و بی‌آواز است. این طرز بیان و گفتگو، به‌ویژه زمانی که با شیرین‌زبانی و هنرنمایی بچه‌خوان همراه می‌شد، در برانگیختن عواطف و احساسات تماشاگران تأثیر شگرفی داشت. هنگامی که بچه‌خوانان می‌خواستند احساسات مشترک خود را بیان کنند، اشعار و آوازهایی را که حکم و مضمون واحدی داشت، با هم و یک‌صدا می‌خواندند. مثلاً طفلان مسلم و طفلان زینب در بعضی مواقع با هم اشتراکاً می‌خواندند. بچه‌خوانان به هنگام تشویش و اضطراب، مخصوصاً در مواقع جنگ و حمله دشمن، گاه بر سر خود می‌ریختند و این کار در میان آنان و زن‌خوانان بیش از نقش‌های دیگر معمول بود. بسیاری از بچه‌خوانان، به‌خصوص در تکیه دولت، اصلاً شعری نمی‌خواندند و در واقع شبیه صامت بودند و حضور آنان بیشتر جنبه نمایشی و تأثیرگذاری داشت.» (شهیدی، ۱۳۸۰: صص ۳۳۱-۳۳۰).

نمودار زیر، بیان‌کننده مسیری است که معمولاً هر شبیه‌خوان در گذشته، از ابتدای راه تا انتهای آن که معمولاً با مرگش همراه بوده، می‌پیموده است:

به اعتقاد تعزیه‌خوانان، یک طفلان مسلم‌خوان خوب می‌تواند یک قاسم‌خوان خوب هم باشد؛ یک قاسم‌خوان خوب می‌تواند یک علی‌اکبرخوان خوب بشود؛ زیرا این نقش‌ها مکمل یکدیگرند و آوازه‌ها در دل هم قرار می‌گیرند (چینی‌چیان، ۱۳۹۰: ۱۰).

پوشش بچه‌خوانان در مجالس تعزیه، - جز در بعضی نقش‌ها - ساده است، به گونه‌ای که بسیاری از مخاطبان تعزیه می‌توانند کودکان خود را با پوشاندن چنین لباس‌های

ساده‌ای، تحت عنوان «طفلان» در مجالس تعزیه حاضر کنند. این کودکان که نسخه ندارند، با گفتن عباراتی نظیر «آقا یا حسین» و «عمو! العطش» و... در فضا سازی و تصویر کردن صحنه‌های دل‌خراش غربت و اسارت و مظلومیت اهل بیت (ع) مشارکت می‌کنند.

لباس بچه‌خوانان پسر در دو گروه اولیاخوان و اشقیابخوان تنها شال و قبا بود. پوشش سر آنان دستمال بزرگی بود با سربند که به جای چپیه دور سر می‌بستند، به نحوی که قرص صورتشان پیدا باشد. رنگ قبا و روسری بچه‌خوان‌های اولیا سبز یا آبی یا سفید، و رنگ قبا و روسری بچه‌خوانان اشقیاء، مانند پسران ابن سعد در تعزیه حُرّ، سرخ یا تیره بود. لباس بچه‌خوانانی که شبیه دختران اولیا می‌شدند، مانند فاطمه صغری و رقیه خاتون، پیراهن سیاه عربی بلند و روسری سیاه با سربند بود. روسری را به طرزی به سر می‌بستند که مانند بچه‌خوان‌های پسر، فقط قرص صورتشان پیدا باشد. دخترخوان‌هایی که از اشقیاء بودند، مانند دختر یزید، پیراهن عربی می‌پوشیدند. این پیراهن از همان نوع پیراهن بچه‌خوانان دیگر، منتها با رنگ‌های تیره یا سرخ یا زرشکی و مانند آن بود. بر سر نیز روسری و سربندی از پارچه ابریشمی و حریر گل‌دار و مانند آن می‌بستند. (شهیدی، ۱۳۸۰: ۳۹۰).

مجالس تعزیه در تکیه دولت، گاه با صدای خوش نوجوانان و هم‌خوانی کودکان آغاز می‌شده است: «پس از ختم روضه‌خوانی، تعزیه آغاز می‌شد. تعزیه‌خوانان که یک‌صد تن بودند، در یکی از دالان‌های وسیع تکیه گرد می‌آمدند و جوان نابالغ و خوش‌آوازی که بچه‌خوان نامیده می‌شد، اندکی پیشتر از آنان ایستاده، به صوتی رسا و مؤثر چند بیت از بندهای معروف «محتشم» می‌خواند. سپس همگان هم‌آواز نوحه سرداده آهسته به راه می‌افتادند و یک دور، دور تخت گردیده، بر آن می‌شدند و برابر جایگاه شاه سر فرود آورده به ردیف می‌ایستادند.» (دوستعلی‌خان معیرالممالک، ۱۳۶۲: ۶۵).

تأثیر حضور بچه‌خوانان و اجرای صحیح و سوزناک نسخه‌های مربوط، به قدری بوده که حتی مخاطبان غیر مسلمان را هم متأثر می‌ساخته است. بنجامین، سفیر وقت ایالات متحده آمریکا در ایران، می‌نویسد: «آخرین دسته موزیک سلطنتی پس از آن که آهنگ‌های مخصوص عزای خود را نواخت، با نظم و ترتیب خاصی مانند دسته‌های دیگر

از صحن تکیه خارج شد و در همین موقع، در مدخل تکیه، دسته دیگری را دیدیم که خود را برای ورود آماده می کردند. در جلوی این دسته، چندین پسر بچه کوچک بودند که لباس های سبزرنگی بر تن داشتند و در کنار آنها، چند مرد جنگجوی سراپا مسلح که کلاه خودهایی طلاکاری شده متعلق به قرون قبل بر سر داشتند، حرکت می کردند. سکوت کاملی در صحن تکیه برقرار شد؛ در این سکوت مطلق، ناگهان صدایی شبیه پرندگان که شب ها می خوانند، از یکی از پسر بچه ها بلند شد. صدا کاملاً صاف و آسمانی بود و هر لحظه اوج می گرفت. آهنگ آن سوزناک بود و در قلب انسان نفوذ می کرد و اثر می گذاشت. هر بیگانه ای مانند من که یک بار این صدا را شنیده باشد، هرگز نمی تواند آن را فراموش کند. این آواز سوزناک و تأثر آور گویی هشدار برای تماشاچیان داخل تکیه بود که خود را برای دیدن تأثر انگیزترین صحنه تاریخ یعنی شهادت امام حسین (ع) و یارانش آماده نمایند. در این هنگام صدای دیگری از پسر بچه دوم بلند شد که با صدای اولی هماهنگی می کرد و طولی نکشید که همه پسر بچه ها به طور دسته جمعی شروع به خواندن کردند. صدای آنها تکان دهنده و بسیار مؤثر بود، گویی آنها آهنگ مرگ خودشان را می خوانند. در حالی که خواندن بچه ها ادامه داشت، همه افراد آن دسته به دنبال یکدیگر وارد صحن تکیه شدند و با قدم های آهسته و با وقار در اطراف سگوی وسط تکیه شروع به حرکت کردند و بعد از پله های سگو بالا رفتند و در دو صف، مقابل غرفه مخصوص شاه ایستادند و دسته جمعی سری فرود آوردند و ادای احترام نمودند. (بنجامین، ۱۳۹۱: ۳۵۵).

عنوان بعضی مجالس تعزیه که در آنها، بچه خوانان نقش محوری دارند، عبارت است از: شهادت طفلان مسلم (ع)، شهادت طفلان زینب (س)، حسنین (ع)، خاک بازی امام حسین (ع) با عبدالله بن زبیر، خاک بازی امام حسین (ع) با حبيب بن مظاهر، وفات حضرت رقیه (س)، خط نوشتن حسنین، خواب دیدن دختر مسلم، روزه گرفتن امام حسین (ع)، شهادت قاسم ثانی، عیدی خواستن حسنین (ع)، ذبح اسماعیل (ع)، وفات ابراهیم فرزند پیغمبر (ص)، آب بقا، شهادت عقیل (نوه امام حسن (ع))، مرغ خونین بر سر دیوار خانه

فاطمه صغری، کودکی پیامبر(ص)، کودکی حضرت یوسف(ع)، کودکی حمزه سیدالشهدا(ع)، آهو خواستن امام حسین(ع)، آب‌کشی حسنین(ع)، روزه گرفتن حسنین(ع)، زمرد و یاقوت، عیدی خواستن حسنین(ع)، کشتی گرفتن حسنین(ع)، مشق نوشتن حسنین(ع)، طال مغربی، سرخک ملعون، عبدالشمس و تحفه پیغمبر(ص)، قربانی کردن عبدالله پدر پیامبر(ص)، کودکی موسی(ع)، باغ بنی نجار، سرقت الردا، وفات مرضیه در بیابان شام، عبا گم کردن پسر یهودی، کربلا رفتن پسر یهودی، پسر فروشی و....

مجللی با اشاره به بعضی مجالس تعزیه با محوریت کودکان، معتقد است در این مجالس، «شاهد آداب و رسوم ایرانی از قبیل عیدی خواستن کودکان در نوروز، مکتب رفتن کودکان، بازی‌های کودکانه [و نیز] برپایی مجالس عزا برای امام حسین(ع) و فوت کودک» هستیم (نگ. مجللی، ۱۳۹۷: ۴۲۶).

۲-۲. نقش‌های بچه‌خوانان

۲-۲-۱. حضرت سکینه(س)

از نخستین نقش‌هایی که کودکان در مجالس تعزیه می‌آموزند و ایفا می‌کنند، شبیه «حضرت سکینه» دختر امام حسین(ع) است. مطابق روایات تاریخی، آن حضرت در واقعه عاشورا در سنین نوجوانی یا جوانی بوده‌اند، ولی در مجالس تعزیه، معمولاً این نقش به کودکان پنج تا ده ساله داده می‌شود. بیشترین حضور شبیه حضرت سکینه در تعزیه مربوط به مجالس عاشورا (شهادت امام حسین(ع)، شهادت حضرت ابوالفضل العباس(ع) و شهادت حضرت علی‌اکبر(ع) است. در این مجالس، شبیه حضرت سکینه(س) که نماینده و نماد کودکانی است که از عطش بی‌تاب شده‌اند، از پدر و برادر و عموی خود طلب آب می‌کند و هم‌زمان نگرانی خود را از غربت و تنهایی خود و شهادت ایشان اظهار می‌دارد. اگرچه اشعار مربوط به شبیه حضرت سکینه(س) در مجالس یاد شده زیاد نیست، ولی تأثیر و جان‌سوزی این اشعار، هیچ‌گاه از خاطر مخاطبان تعزیه فراموش نمی‌شود.

۲-۲-۲. عبدالله بن حسن(ع)

عبدالله بن حسن، برادرزاده امام حسین (ع)، کودکی حدوداً ده ساله بود که در آخرین لحظات حیات امام (ع)، از خیمه‌ها بیرون آمد و دوان دوان خود را به آن حضرت رسانید و دستش را در برابر شمشیر یکی از سپاهیان عمر بن سعد، سپر کرد و در آغوش امام (ع) جان باخت. شبیه عبدالله بن حسن (ع) را در مجالس تعزیه، معمولاً پسران هفت تا دوازده ساله اجرا می‌کنند. بریده‌های کفن شبیه عبدالله بن حسن (ع) پس از شهادت وی، برای تبرک بین مخاطبان با اعتقاد تعزیه تقسیم می‌شود.

۲-۲-۳. طفلان مسلم (ع)

تعزیه طفلان مسلم (ع) از قدیم‌ترین و سوزناک‌ترین مجالس تعزیه است که داستان غربت، اسارت و شهادت محمد و ابراهیم - فرزندان مسلم بن عقیل - را پس از شهادت پدرشان در کوفه نمایش می‌دهد. در منابع متقدم تاریخی، تنها یک گزارش ضعیف از این داستان وجود دارد و قریب به اتفاق مآخذ معتبر تاریخی، اشاره‌ای به همراهی کودکان حضرت مسلم (ع) با ایشان در سفر کوفه نکرده‌اند. در داستان شهادت طفلان مسلم (ع)، حضور دو چوپان با لهجه‌های محلی ایرانی - اغلب مازندرانی - جالب توجه است و به نظر می‌رسد سراینده‌گان این مجلس، درصدد تأکید بر تشیع ایرانیان و نمایش محبت آنان به اهل بیت (ع) بوده‌اند. کودکانی که در نقش طفلان مسلم به اجرای تعزیه می‌پردازند، معمولاً کمتر از دوازده سال سن دارند و بیشتر اشعار خود را با یکدیگر هم‌خوانی می‌کنند. لحظات اسارت طفلان مسلم در دستان حارث و شهادت ایشان، اوج هنرنمایی کودکانی است که با هدایت و تعلیم معین البکا، حس گرفتن و اشک ریختن را در حین شبیه‌خوانی آموخته‌اند.

۲-۲-۴. حضرت رقیه (س)

در منابع تاریخی و روایی شیعه تا قرن‌ها نامی از حضرت رقیه - دختر امام حسین (ع) - به میان نیامده و داستان وفات آن کودک خردسال در شام، بیشتر در دوره قاجار شهرت یافته است. در عین حال، مجلس وفات حضرت رقیه (س) در خرابه شام، از سوزناک‌ترین مجالس تعزیه است و معمولاً کودکانی که زیر هفت سال دارند، این نقش را ایفا می‌کنند.

در این مجلس، پس از آن که شبیه حضرت رقیه (س) خواب پدر را می‌بیند، از خواب برمی‌خیزد و ناله سر می‌دهد. یزید دستور می‌دهد که سر مبارک امام حسین (ع) را در سینی یا تشتی برای او ببرند و کودک پس از مشاهده سر بریده پدر، جان به جان آفرین تسلیم می‌کند. تعزیه وفات حضرت رقیه (س) بیشتر اوقات، پس از عاشورا و اغلب در ماه صفر اجرا می‌شود.

بچه‌خوانان هم‌چنین عهده‌دار بعضی نقش‌های دیگر در مجالس شبیه‌خوانی هستند. نقش‌هایی همچون آهو (مجلس شهادت امام رضا (ع))، پسر حارث (مجلس شهادت طفلان مسلم (ع))، محمد پسر هانی (مجلس شهادت مسلم بن عقیل (ع))، هدهد (مجلس حضرت سلیمان (ع) و بلقیس)، علی بن خُرّ (مجلس شهادت خُرّ بن یزید ریاحی (ره))، امام جواد (ع) (مجلس شهادت امام رضا (ع)، حسنین (ع) و حضرت زینب (س)) (مجلس شهادت حضرت فاطمه (س)) و نظایر آن.

نکته دیگر آن که بچه‌خوانان گاه به‌تنهایی شبیه می‌خوانند (نظیر حضرت رقیه، پسر هانی، حضرت سکینه و...) و گاه به‌صورت دو تایی ایفای نقش می‌کنند (نظیر طفلان مسلم در مجلس شهادت مسلم بن عقیل (ع) و یا طفلان زینب در مجالس قدیم و یا حسنین (ع)) و گاه دسته‌جمعی شعری را می‌خوانند یا زمزمه می‌کنند (نظیر اهل بیت در مجلس بازار شام). در اشعار مربوط به بچه‌خوانان، سادگی کلام و حال و هوای کودکانه در نظر گرفته شده است. کودکان گاه اشعار خود را به‌صورت دکلمه اجرا می‌کنند و در بسیاری موارد، از گوشه‌های آوازی لطیف مانند دشتی، دشتستانی، ماهور، شوشتری، شهناز و مانند آن‌ها برای خوانش اشعار استفاده می‌شود. موضوع عمده اشعار بچه‌خوانان، تشنگی، غربت، شکایت از حوادث روزگار، یتیمی و دل‌تنگی است. مشهور است که گوشه «راک عبدالله» به این علت نام‌گذاری شده است که شبیه «عبدالله بن حسن» در تعزیه عاشورا (شهادت امام حسین (ع)) شعر زیر را در این گوشه می‌خوانده است:

آمدم تا به سر کوی تو بی‌سرگردم در جنان آیم و هم‌بازیِ اصغر گردم

در نمونه‌های زیر، سادگی و ادبیات دل‌نشین کودکانه در اشعار مربوط به بچه‌خوانان به‌خوبی مشاهده می‌شود:

مثال برای تک‌خوانی بچه‌خوانان:

حضرت رقیه (س)

عمه جان، باب مهربانم کو؟ راحت جسم ناتوانم کو؟

تا ببیند مرا به این خواری تا نماید ز من هواداری

(نادعلی‌زاده، ۱۳۹۵: ب: ۷۰)

مثال برای هم‌خوانی دو نفره:

طفلان مسلم (ع)

بابای مهربان، چه رسیده تو را به سر؟ از حال خود به غم زدگانت بده خبر

داری سر سفر مگر ای باب نازنین؟ بهر چه در سلاح، مکمل شدی چنین؟

(نادعلی‌زاده، ۱۳۹۵: الف: ۲۲)

مثال برای هم‌خوانی دسته‌جمعی:

یا رب نظر کن در بی نصیبی یک جا اسیری، یک جا غریبی

(نادعلی‌زاده، ۱۳۹۵: ب: ۳۳)

۲-۳. بچه‌خوانی در مکتب‌خانه

اولین فهرست کتاب‌های بچه‌خوانی شامل ۴۷ عنوان ذیل نام «فهرست حاج موسی تاجر تهرانی» به پیوست کتاب «گنجینه نشاط» - تألیف میرزا عبدالوهاب نشاط اصفهانی - و طبق اعلان روزنامه دولت علیّه ایران (ش ۵۷۵، پنجشنبه ۱۵ ربیع الثانی ۱۲۸۲ ق) معرفی شد. این فهرست حاوی نام ۳۲۰ کتاب فارسی و ۱۴ کتاب عربی در پنج گروه است که یک گروه آن، کتب بچه‌خوانی است. بر اساس این فهرست، «نه تنها ۱۴ درصد کتاب‌های آن روزگار به بچه‌ها اختصاص داشته، بلکه در میان انواع مختلف کتاب‌ها، هیچ گروهی از چنین سهمی برخوردار نبوده است. ذیل هیچ طبقه دیگری، ۴۷ عنوان کتاب فهرست نشده و از این بابت، گروه کتاب‌های «بچه‌خوانی» در صدر است.» (کاشفی خوانساری، ۱۳۸۰: ۸۵).

تعداد کتاب‌های بچه‌خوانی براساس فهرست کتاب «ادبیات مکتب‌خانه‌ای ایران» ۷۰ عنوان است (رک. ذوالفقاری، ۱۳۹۱: فهرست). مارزلف نیز معتقد است برخی آثار مشهور بچه‌خوانی مانند «حکایت خسرو دیوزاد»، «بختیارنامه»، «سلیم جواهری»، «قصه موسی»، «خاله قورباغه»، «خاله سوسکه»، «خروس و روباه» و هم‌چنین مجموعه طنزهایی مانند «لطائف و ظرائف» یا «حکایات ملانصرالدین» در این فهرست نیست (مارزلف، ۱۳۸۷: ۹۳ به بعد).

مجموعه کتب بچه‌خوانی در دو فهرست، عبارتند از:

امیرارسلان* ۱

بهرام و گل‌اندام

تنبیه غافلین*

توبه‌نامه و مناجات‌نامه

توبه نصح*

جام و قلیان

جبرئیل جولا (احمد جولا*)

جواهرالعقول*

جولونبور

چاوش‌نامه

چهار چمن*

چهار درویش*

چهل طوطی*

حدیث کسا

حسنین

- حسین کرد شبستری*
- حکایات ملانصرالدین
- حیدریبگ*
- خاله سوسک و آقاموشک
- خاله قورباغه
- خاورنامه
- خاور و باختر
- خزان و بهار*
- خسرو دیوزاد
- خضر و الیاس و امیرالمؤمنین
- خلعت بخشیدن بهلول
- دریدن شیر پرده حمید بن مهران را
- دزد و قاضی*
- دله و مختار*
- رستم‌نامه
- رعنا و زیبا*
- رند و زاهد*
- روباه و خروس
- سبز پری و زرد پری
- سراج المنیر*
- سلطان جمجمه
- سلیم جواهری
- سیف الملوک*
- شاهزاده هرمز*

شش ترجیع‌بند مشدیان
 شکر طعام
 شیخ ابوالپشم
 شیخ صنعان و دختر ترسا
 شیر و شکر
 شیرویه*
 شیرین و فرهاد*
 ضامن آهو
 ضریر خزاعی*
 عاشق شدن دختر مصری
 عاق والدین
 عباس دوس
 عروسی تاجماه
 عروسی رفتن حضرت زهرا(س)
 عروسی کردن بهلول
 عروسی کردن پیرزن نودساله
 قصه موسی*
 قصص الانبیا*
 قصیده مشکل‌گشا
 قهرمان قاتل*
 کلثوم ننه*
 گرگ و روباه
 گلستان ارم*
 گلشن عطارد*

لیلی و مجنون*

محمد حنفیه*

مرد ساده دل که خر خرید

مرد شکاک و زن شدن او

مرد لر که رندان او را فریب دادند

معراج نامه*

ملک جمشید و طلسم آصف و حمام بلور

مناجات پیرمرد خارکش

منظومه سماور

مو و میش

موسی و سنگ تراش

موش و گربه (تخمیس)

موش و گربه (مخمس)

موش و گربه عبید زاکانی*

ناز و نیاز

نان و پنیر

نان و حلوا

نان و سرکه*

نجمای شیرازی

نصاب ترکی*

نصایح الاطفال یا شنگول و منگول

نصایح الحکما

نه تو نه این نه اون «و یمنعون الماعون»

نوش آفرین نامه*

هزار مسئله

هفت کتاب

یوسف وزلیخا

این کتاب‌ها در واقع همان متون خواندنی در مکتب‌خانه‌های دوره قاجار است که در هر مکتب‌خانه به ذوق و علاقه مکتب‌دار خوانده می‌شد. کتاب‌های بچه‌خوانی از نظر موضوع متفاوتند: داستان‌های بلند، داستان‌های کوتاه، منظومه‌های اندرزی و تمثیلی و اخلاقی، منظومه‌های عاشقانه، منظومه‌های عرفانی و اخلاقی، کتاب‌های آموزشی، داستان‌های دینی، کتب نوحه و مرثیه، داستان‌های سرگرم‌کننده و فکاهی، حکایت‌های اخلاقی (ذوالفقاری، ۱۳۹۱: مقدمه). بعضی از این داستان‌ها در دوره قاجار، به صورت مجالس تعزیه نیز سروده و اجرا شد. برای مثال: عاق والدین، عروسی رفتن حضرت زهرا(س) و داستان خضر و الیاس و امیرالمؤمنین.

در مورد ویژگی این آثار، نوشته‌اند: «این کتاب‌ها قطع‌های گوناگونی دارد؛ از قطع وزیری کوچک تا نیم‌ربعی (رقعی). نوع تصویرگری این کتاب‌ها هم متفاوت است: تصاویر برخی از آن‌ها کوچک است؛ در برخی از آن‌ها، نقاش سطحی گسترده از صفحات را به تصویر اختصاص داده است و در برخی دیگر، صفحه‌ای مستقل را به تصویر پرداخته است. اندکی از نقاشی‌ها رقم نقاش و تاریخ دارد. کتاب‌های بچه‌خوانی فصل مشترک کتاب‌های کودکان و کتاب‌های عامیانه است.» (حسینی، ۱۳۸۸: ۷۹).

قیمت برخی از کتاب‌های فهرست حاج موسی را می‌توان در سلسله آگهی‌هایی یافت که کتاب‌فروش و ناشری به نام حاج عبدالمحمد، در روزنامه وقایع اتفاقیه، چاپ می‌کرده است؛ با مراجعه به آن آگهی‌ها، می‌بینیم که «دبستان» یک تومان قیمت داشته و «قصص الانبیا» و «لیلی و مجنون» هر کدام پنج هزار دینار (پنج ریال) و «یوسف و زلیخا» چهار هزار دینار. ارزان‌ترین کتاب فهرست هم «نصاب» بوده که به دلیل کارکرد آموزشی آن، تنها یک هزار دینار (یک قران)، به فروش می‌رسیده است (همان: ۸۹).

۳. نتیجه گیری

اصطلاح بچه خوانی در تعزیه و ادبیات مکتب خانه ای کاربرد دارد. این اصطلاح در تعزیه به شبیه خوانی کودکان در نقش های مربوط به طفلان اهل بیت (ع) یا اطفال دشمنان اهل بیت (ع) اشاره می کند. بچه خوانان زیر نظر معین البکا یا پدران خود به یادگیری اشعار، نعمات و شیوه اجرای نقش خود می پرداختند و آن دسته که ذوق و استعداد و مهارتشان ثابت می شد، به تدریج نقش های مختلف را در مجالس تعزیه عهده دار می شدند. فرآیند آموزش بچه خوانان، بسیار دقیق و تجربه محور بوده است. دختران در سنین کودکی، می توانستند در نقش هایی همچون شبیه حضرت سکینه (س) و حضرت رقیه (س) ظاهر شوند، ولی اغلب این نقش ها را نیز پسران اجرا می کردند. حسن اجرای بچه خوانان به مجالس تعزیه شکوه و رونق می بخشید و مخاطبان را سخت تحت تأثیر قرار می داد.

بچه خوانی در اصطلاح مکتب خانه ای به کتاب هایی اطلاق می شود که حاوی مطالب داستانی و آموزنده برای کودکان بوده اند. این کتاب ها در مکتب خانه های دوره قاجار و اوایل پهلوی، تدریس می شده و عامل پیوند و آشنایی کودکان با فرهنگ غنی اسلامی- ایرانی بوده است. از آنجا که توجه به قصه و داستان از نکات کلیدی در آموزش و تربیت کودکان است، مضامین این آثار، داستان هایی غالباً برگرفته از موارث ملی و مذهبی است که در بسیاری از آن ها کودکان نقش های محوری دارند.

منابع

- بنجامین، ساموئل گرین ویلر. (۱۳۹۱). *ایران و ایرانیان (عصر ناصرالدین شاه)*، ترجمه محمدحسین کردبچه، چاپ دوم، تهران: انتشارات اطلاعات.
- ذوالفقاری، حسن و حیدری، محبوبه. (۱۳۹۵). *ادبیات مکتب خانه ای ایران (سه مجلد)*، تهران، رشد آوران، چاپ نخست زمستان ۱۳۹۱. (چاپ دوم - اول ناشر)، تهران: نشر چشمه.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۸۹). *بچه خوانی*، دایره المعارف بزرگ اسلامی، تهران: انتشارات دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- چینی چیان، تینا. (۱۳۹۰). «*موافق خوان از تعزیه حسینی می گوید: تعزیه متولی ندارد*». گفتگوی روزنامه شرق با مظفر قربان نژاد، دریافت شده در ۱۴ آذر.

- حسینی، عباس. (۱۳۸۸) «بچه‌خوانی، نخستین کتاب‌های مصور کودک و فرهنگ عامه در ایران»، فصلنامه گلستان هنر، شماره ۱۵ (بهار)، صص ۸۷ تا ۹۶.
- شعبانی، مهدی. (۱۳۹۴). «کتابتی تازه از روایتی کهنه؛ توجهی بر بچه‌خوانی، با تکیه بر تصحیح حکایت مرد لر»، نقد کتاب کودک و نوجوان، بهار، شماره ۱۸۵، صص ۱۱۵ - ۱۳۲.
- شهیدی، عنایت‌الله. (۱۳۸۰). پژوهشی در تعزیه و تعزیه‌خوانی از آغاز تا پایان دوره قاجار در تهران، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- قاسمی پویا، اقبال. (۱۳۷۷). مدارس جدید در دوره قاجار، بانیان و پیشروان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- کاشفی خوانساری، سید علی. (۱۳۸۰). «بچه‌خوانی‌های قرن سیزده قمری»، پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان، تابستان، شماره ۲۵، صص ۸۱ - ۸۵.
- مارزلف، اولریش. (۱۳۸۷). فرهنگ مردم: ادبیات عامیانه فارسی در دوره قاجار، ترجمه عباس امام، پاییز و زمستان، شماره ۲۷ و ۲۸، صص ۹۳ - ۱۱۷.
- مجللی، اسماعیل. (۱۳۹۷). شبیه‌نامه، چاپ اول، تهران: فکر بکر.
- محجوب، محمدجعفر. (۱۳۸۲). (به کوشش حسن ذوالفقاری)، ادبیات عامیانه ایران (دو مجلد)، تهران: چشمه.
- محمدی، محمدهادی و زهره قاینی. (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات کودکان، ادبیات کودکان در دوره مشروطه (جلدهای ۳ و ۴)، چاپ نخست، تهران: چيستنا.
- مشحون، حسن. (۱۳۵۰). موسیقی مذهبی و نقش آن در حفظ و اشاعه موسیقی ملی ایران، شیراز: بی‌نا.
- مصاحب، غلامحسین. (۱۳۸۰). دایره‌المعارف فارسی، تهران: امیرکبیر.
- مغیرالممالک، دوستعلی خان. (۱۳۶۲). یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه، چاپ دوم، تهران: نشر تاریخ ایران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. (۱۳۹۵ الف). این رستخیز عام، مجلدات ۶ و ۷. تهران: انتشارات خیمه.
- نادعلی زاده، غلامعلی. (۱۳۹۵ ب). این رستخیز عام، مجلدات ۹ و ۱۰. تهران: انتشارات خیمه.
- ناصربخت، محمدحسین. (۱۳۸۶). نقش پوشی در شبیه‌خوانی، چاپ اول، تهران: نمایش .

References

- Benjamin, Samuel Greenwheeler (2012) *Iran and the Iranians of the era of Nasser al-Din Shah*, translated by Mohammad Hossein Kardiche, second edition Tehran: Ettelaat Publications
- Zolfaghari, Hassan and Heydari, Mahbobeh (2015) *Iranian home school literature three* (Tehran volume, Rushd Avaran, first edition, winter 2011 (2nd - 1st edition of the publisher), Tehran: Chashmeh Publishing
- Zolfaghari, Hassan (2010). *Bachekhani* , Islamic encyclopedia, Tehran: Chian Tina Encyclopaedia Publications
- Chinichian,tina (2011). "Movafeghkan says about Tazieh Hosseini: that Tazieh does not have a guardian". Interview with Muzafar Gurbannejad of *Sharq newspaper*, received on 14 Azar
- Hosseini, Abbas (2009) "Bacheh Khani, the first picture books for children and popular culture in Iran", *Golestan Quarterly Art*, No. 15 (Spring), pp. 87-96
- Shabani, Mehdi. (2014). "A new book from an old story; Paying attention to Bachekhani , relying on the correction of the man's story". *review of the book Children and Teenagers*, Spring No. 185, pp. 115-132
- Shahidi, Enayatullah (2010), *a research on Ta'zieh and Ta'zieh reading from the beginning to the end of the Qajar period in Tehran*, Tehran: Cultural Research Office
- Ghasemi Pouya, Iqbal (1998). *New schools in the Qajar era, Banyans and Forerunners*, Tehran: Academic Publishing Center.
- Kashfi Khansari, Seyyed Ali. (2001) "Bachekhani es of the Thirteenth Lunar Century", *Research Paper on Children's and Adolescent Literature*, Summer, No. 25, summer, pp. 8581No. 27 and 28, pp. 11793
- Marzolph, Ulrich (2008) *The culture of the people of Persian folk literature in the Qajar period*, translated by Abbas Imam, Autumn and Winter
- Majllali, Ismail (2018) *shabihnameh*, first edition, Tehran: Fekr Bakr.
- Mahjoub, Mohammad Jafar. (2003). by Hasan Zolfaghari, *Folk literature of Iran* (two volumes), Tehran: Cheshme,
- Mohammadi, Mohammad Hadi; Qayini, Zohreh (2001) *History of children's literature Children's literature in the constitutional period* (volumes 3 and 4), print, Takht Tehran Chista

-
- Mashhoun, Hassan (1972) *Religious music and its role in preserving and spreading Iran's national music* Shiraz: Bita.
- Mosaheb, Gholamhossein. (2001). *Persian Encyclopedia*, Tehran: Amir Kabir
- Muir al-Mamalek, Dost Ali Khan (1983) *notes from the private life of Naser al-Din Shah, second edition*, Tehran: Tarikh Publishing House.
- Nadalizadeh, Gholamali. (2015) a). *This universal resurrection*, 6 and 7 volumes, Tehran: Kheimah
- Nadalizadeh, Gholamali (2015) b). *This universal resurrection*, 9 and 10 volumes, Tehran: Kheimah
- Naserbakht, Mohammad Hossein (2007) *Naqsh Poshi in tazieh*, First Edition, Tehran: namayesh.